

Bir Düşünce Tarihi Metodolojisi: Şerif Mardin'in Bilgi Sosyolojisi Perspektifi Üzerine Bir Değerlendirme

Ebuzer KARAASLAN*

ÖZ

Bilgi sosyolojisi, bir düşünce tarihi metodolojisi olarak fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerini sosyal bilim perspektifiyle ele alarak onları bilimsel araştırmaların konusuna dönüştüren, böylece toplumsal ve siyasal düşünce tarihi araştırmaları için oldukça zengin bir arka plan okuması yapma fırsatı sunan teorik bir disiplin olarak ifade edilebilir. Türkiye'de bahse konu arka plan okumasından ilk yararlanan sosyal bilimcilerin başında Şerif Mardin gelmektedir. Bu çalışma; toplumsal ve siyasal süreçleri fikir tarihi ve tahlilleri üzerinden ele alan Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine dair bir değerlendirmeyi içermektedir. Çalışma, veri analiz yöntemi olarak doküman analizine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, bilgi sosyolojisi metodolojisini açıklayarak Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktır. Dolayısıyla çalışma, bilgi sosyolojisi disiplinin neye karşılık geldiği, Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifinin arka planı ve neleri içerdiği, bu arka planın Mardin'in Türkiye'nin düşünce tarihine ilişkin tahlillerine ne ölçüde katkı sunduğu sorularına yanıt aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Düşünceler Tarihi, Şerif Mardin, Bilgi Sosyolojisi, İdeoloji, Din.

A Methodology of History of Thought: an Evaluation on Şerif Mardin's Perspective of Sociology of Knowledge

ABSTRACT

The sociology of knowledge, as a methodology of history of thought, can be defined as a theoretical discipline which transforms the effects of thought products on the shaping of the social and political structure through a social science perspective, into the subject of scientific research, by addressing the effects of them through a social science perspective, thus providing a rich background reading for social and history of political thought research. In Turkey, Şerif Mardin is the head of social scientists who first benefited from the aforementioned background reading. This study includes an evaluation of Mardin's perspective of sociology of knowledge, which deals with social and political processes through the history of thought and analysis of thought. The study is based on document analysis as a data analysis method. The aim of the study is to try to create an explanatory framework for Mardin's perspective of sociology of knowledge by explaining the methodology of sociology of knowledge. Therefore, the study seeks answers to the questions of what the discipline of sociology of knowledge corresponds, the background of Mardin's knowledge sociology perspective and what it includes, to what extent this background contributes to the analysis of Mardin's history of thoughts in Turkey.

Keywords: History of Political Thought, Şerif Mardin, Sociology of Knowledge, Ideology, Religion.

1. Giriş

Bilgi sosyolojisi, bir düşünce tarihi metodolojisi olarak fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerini bilimsel araştırmaların konusuna dönüştüren teorik bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal, fıkri ve ekonomik açılardan oldukça çalkantılı bir dönem olan 1920'li yılların Weimar Almanya'sında sosyolojinin bir alt kolu olarak ortaya çıkan bilgi sosyolojisi toplum, fikir, zaman ve mekân gibi unsurlar arasında çeşitli ilişkiler kurgulamakta, bu yolla siyasal, toplumsal, ahlaki, bilimsel vb. fikirlerin temellerini keşfetmeye çabalamaktadır.

Fikir tarihi ve tahlilleri ekseninde toplumsal gerçekliği bilimsel bir çerçevede ele almada araştırmacılara oldukça zengin bir perspektif sunan bilgi sosyolojisi, bir disiplini ifade etmenin ötesinde mahiyetinde önemli bir metodoloji ve teorik arka plan barındırmaktadır. Türkiye'de bahse konu arka plan okumasından ilk yararlanan yazarların başında ise Ş. Mardin gelmektedir. Mardin ismi Türk sosyal bilimlerinde sık sık ilklere anıldığından bu durum şaşırtıcı değildir. Onun bu niteliğinin ön plana çıkmasında toplumsal fikirler ile süreçlerin ardında yatan temel gerekçeleri ortaya çıkarma arzusunun yanı sıra uluslararası akademik dünyadaki gelişmeleri yakından takip etme çabasının önemli katkıları bulunmaktadır. Bu çerçevede Mardin'in bugün her biri kendi alanında klasik esere dönüşen çalışmalarında ortaya koyduğu derinlikli tahlillerin arka planında diğer teorik ve metodolojik yaklaşımların yanı sıra bilgi sosyolojisi perspektifinin

* Dr., İçişleri Bakanlığı, ebuzer.karaaslan@icisleri.gov.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 26.11.2021; Makalenin Kabul Tarihi: 24.03.2022

önemli katkılarının olduğu düşünülmemekte fakat söz konusu düşünce tarihi metodolojisi üzerine bugüne değin herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Çalışmada Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine odaklanılmakla birlikte bilgi sosyolojisinin, onun kullandığı yegâne teorik disiplin olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Dolayısıyla bilgi sosyolojisi, toplumsal gerçekliği ve o gerçekliğin ardındaki nedenleri ortaya çıkarma çabasında olan Mardin'in yararlandığı birçok teorik disiplinden yalnızca biridir.

Döneminin birçok sosyal bilimcisinin aksine eserlerinde geleceği tasarlamaktan ziyade Türkiye'yi anlama çabasının ön planda olduğu Mardin'in metinleri toplumu tanımak bakımından açıklayıcılığı yüksek metinler olmasına rağmen Türkiye'de neredeyse hiçbir dönem ciddiye alınarak okunmamıştır. Ciddiye alındığı zamanlarda da metinlerinin tasvirî önemi, tahlilî öneminin daima önüne geçen Mardin, sosyal bilimler alanında ideolojik metinler kaleme almak yerine daima bilimsel saptamalar yapmakla yetinen entelektüel kişiliğiyle tanınmaktadır. Onun duyulması, ciddiye alınması ve anlaşılmasının önündeki en büyük engel herhangi bir siyasal/ideolojik kampa (zaman zaman temas etse ve/veya yakınlık duysa dahi) hiçbir zaman angaje olmaması ve yaygın akademik ifade tarzına aykırı olarak "fısıltı" ile konuşmasıdır. Oysa Kayalı'nın oldukça iddialı tespitine göre bugüne değin sosyal bilimler alanında Türkiye'ye Mardin kalitesinde saptamalarda bulabilen bir başka entelektüel gelmediği gibi bu alanda onun katkılarını hakıyla yansıtan akademik bir yayın da halen üretilebilmiş değildir (Kayalı, 2008, s. 91, 97, 101-102).

Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine dair bir değerlendirmeyi içeren bu çalışma, veri analiz yöntemi olarak doküman analizine dayanmakta, bu bağlamda Mardin'in yalnızca ilgili alanda kaleme aldığı metinleri analize konu etmektedir. Çalışma, bilgi sosyolojisinin toplumsal ve siyasal düşünce tarihi araştırmalarına sunacağı teorik ve metodolojik katkının önemini savunan bir arka plan okumasına sahiptir. Çalışmanın amacı, bilgi sosyolojisi disiplininin neye karşılık geldiğini açıklayarak Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktır. Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifinin arka planı ve neleri içerdiği, bu arka planın Mardin'in Türkiye'nin düşünce tarihine ilişkin tahlillerine ne ölçüde katkı sunduğu ise çalışmanın yanıtını aradığı önemli sorulardır.

Mardin'in teorik ve metodolojik arka planına hazırlık amacıyla metinde ilk olarak bilgi sosyolojisinin kurucularından K. Mannheim ve ona eleştirel bir bakış açısı geliştiren W. Mills'in bilgi sosyolojisi perspektifleri ele alınacaktır. Böylece hem disiplinin mahiyetine ilişkin teorik ve metodolojik bir çerçeve oluşturulacak, hem de Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifini etkileyen iki önemli yazarın meseleye dair bakışı ifade edilmiş olacaktır. Bu temelden hareketle bir sonraki bölümde Mardin'in metinleri üzerinden disiplin kapsamında geliştirdiği metodolojinin arka planı analiz edilecek, ardından Mardin'in bilgi sosyolojisi perspektifi üzerinden din ve ideolojiye ilişkin ortaya koyduğu birtakım hususlara dikkat çekilerek çalışma sonlandırılacaktır.

2. Karl Mannheim ve W. Mills

Bilgi sosyolojisi, sosyal bilimler alanında yeteri kadar ilgi görmemesine karşın düşünce tarihi bağlamında toplumsal varoluşu çözümlene gücü oldukça yüksek teorik arka plana sahip bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Karl Mannheim ile Max Scheler'in disiplini keşfi, Alman entelektüel tarihinin çalkantılı dönemlerinden biri olan 1920'li yılların başlarına rast gelmektedir. Bu tarihten itibaren Almanya'da bilgi sosyolojisinin kapsamı, geçerliliği ve uygulanabilirliği üzerine önemli toplumsal ve felsefi tartışmalar başladığı, disiplinin toplumsal bir meseleye işaret etmesine karşın başından itibaren aynı zamanda felsefi bir temele de sahip olduğu söylenebilir (Berger & Luckmann, 2008, s. 6-13; Mannheim, 2002, s. 329; Burke, 2004, s. 26).

Ünlü Alman tarihselci ekolün zirvesini temsil eden Mannheim, bilgi sosyolojisi kapsamında temel amacının "insanların gerçekte nasıl düşündükleri" sorusuna gerçekçi bir yanıt üretmek olduğunu ifade etmekte, bu amaçla kolektif bir faaliyet olan düşünmenin toplum yaşamında ve siyasette nasıl işlediğini incelemek arzusunda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Mannheim, tarihe mâl olmuş toplumsal fikirlerin ve bu fikirlerdeki değişimin tasviri ile tahliline yönelik bir yöntem geliştirmeye çalışmaktadır. Bilgi sosyolojisi bu yöntemin adıdır. Mannheim'a göre bilgi sosyolojisinin temel tezi, tarihteki belirli fikir tarzlarının toplumsal arka planı aydınlatılmaması durumunda bahse konu fikirlerin doğru anlaşılacağı iddiasıdır. Düşünmenin toplumsal bir eylem olduğunu ifade eden, fikirlerin gelişimi ile zaman ve mekân arasındaki bağlantıya dikkat çeken Mannheim, bu nedenle bilgi sosyolojisinin tek tek insanların fikirleri

üzerine değil, toplumun tarihsel ve kolektif fikirleri üzerine analiz yaptığını ifade etmektedir (Mannheim, 2002, s. 25-28; Doğan, 2008, s. 28).

Bilgi sosyolojisi, basitçe bir toplumda üretilen fikirler ile o toplumun varoluşu arasında güçlü ilişkiler kurgulayan bir sosyal bilim disiplindir. Bu çerçevede Mannheim'a göre disiplin temelde, "bilginin toplumsal varoluşa bağlılığı" ile ilgilenmektedir (Mannheim, 2002, s. 283). Mannheimcı bilgi sosyolojisi perspektifi, verili bir tarihsel dönemde fikrî yaşamın sosyal ve siyasal güçlerle nasıl ne şekilde ilişki kurduğunu gözlemlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla bilgi sosyolojisinin araştırma konularının başında, fikir sistemlerinin toplumsal ve siyasal unsurlar tarafından nasıl koşullandırıldığı sorunu gelmektedir (Arı, 2019, s. 1086).

Mannheim, bilgi sosyolojisinin teori ve araştırma yöntemi olmak üzere iki farklı boyutunun olduğunu ifade etmektedir. Teori olarak bilgi sosyolojisi, bilgi ile onun toplumsal temelleri arasındaki ilişkiyi anlamaya gayret etmektedir. Araştırma yöntemi olarak bilgi sosyolojisi ise bahse konu ilişkinin insanlığın düşünsel mirası içinde oluşan biçimlerinin ayrıntılı olarak incelendiği deneysel bir çalışma alanı olarak ifade edilebilir (Mannheim, 2002, s. 266; Bal, 2004, s. 81-82). Bu temelde Mannheimcı bilgi sosyolojisini hem bir disiplin, hem de o disipline ait teori ve metodoloji olarak düşünmek gerekmektedir.

Mannheim'a göre bilgi sosyolojisi, toplumda yer alan iktidar ilişkilerinin üzerindeki perdeyi kaldırmakta ve siyasal yapıların meşruiyet zeminini açığa çıkartmaktadır. Bu çerçevede ideoloji konusu, onun Aydınlanmacı epistemoloji karşısında konumlanan bilgi sosyolojisi yaklaşımının temellerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Mannheim, bilgi sosyolojisi üzerine yürüttüğü araştırmalarını sistemin yapısıyla uyumlu olmayan bilgi türü olarak ifade ettiği ideolojiye yoğunlaştırmaktadır. Ona göre insanî durumun bir parçası olan ideolojilerin mahiyetlerinde sakladıkları değerler, hiçbir zaman gerçekleşmeyen aşkın kurgulardır ve muhalif gruplarca "yanlış bilinç" olarak ifadelendirilirler. Diğer bir deyişle ideolojiler, amaçlarını gerçekleştirmekte asla başarılı olmamakla birlikte gerçekleştirilebilir amaçlar kurgulayan aşkın tasarımlara verilen addır. İşlevsel açıdan ideoloji, geçmişten bugüne uzanan statükonun, yerleşik düzenin savunusu, dahası putlaştırılması anlamına gelmektedir. Bu itibarla, toplumsal yaşama egemen grupların siyasal düşünceler ile çıkarları arasındaki ilişkiyi geliştirerek onların gerçeklikle olan bağlarını zayıflatmaktadır. Böylece bu gruplar toplumsal gerçekliği hem kendilerinden hem de toplumdan gizleme fırsatı bulmaktadırlar. Mannheim'a göre ideoloji, bu sebeple siyasal düşüncelerin tarihinde daha çok hasım olanla girilen ilişkide gündeme gelen bir kavram olarak insanın muhalifleriyle olan karşılaşmasında sezdiği şüphe ve güvensizlik gibi duygularını temsil etmektedir (Mannheim, 2002, s. 64, 87; Okyayuz, 2002, s. 20-21; Hekman, 1999, s. 90-93).

Bilgi sosyolojisine Mannheimcı bakış şüphesiz tek perspektif değildir. Bu çerçevede Amerikan ekolünü temsil eden sosyo-psikolojik yaklaşım, Mannheimcı kıta Avrupalı bilgi sosyolojisi yaklaşımının karşısında konumlanmaktadır. Bahse konu yaklaşımın öncüsü olan Wright Mills, bilgi sosyolojisine yönelik katkılarını Alman tarihselci-felsefi gelenek üzerinden değil, Texas'daki pragmatizm geleneği üzerinden sunmaktadır. Bu kapsamda o, felsefi bir altyapıya sahip Mannheimcı yaklaşımı bilgi sosyolojisinden epistemolojik bir yararlılık beklemekle suçlamaktadır. Buna karşın Mills'e göre sosyal psikoloji, siyasal düşünceler tarihi, felsefe ve iktisat gibi bilimlerin kesişim alanında bulunan ve interdisipliner yaklaşıma sahip bir disiplin olan bilgi sosyolojisi, sosyal bilimlerde epistemolojik değil, ancak yöntemsel bir yararlılık sağlayabilir. Diğer bir deyişle bilgi sosyolojisi, toplumsal bilgi üzerine yalnızca metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Bilgi sosyolojisinin bu konuda epistemolojik bir yararlılık göstermesi, onun toplumsal bilginin doğruluğu üzerine yargıda bulunması anlamına gelecektir. Bu da onu kaçınılmaz bir biçimde rölativizm tehdidinde açık hale getirecektir (Bostan, 2012, s. 55, 75-84, 136).

Mannheimcı klasik bilgi sosyolojisi disiplinine farklı bir bakış açısı öneren Mills'e göre zihniyet ile fikirlerin toplumsal belirlenimine ilişkin tarihsel ve sosyo-psikolojik olmak üzere iki farklı bilgi sosyolojisi yaklaşımı bulunmaktadır. Marksist bilgi sosyolojisi geleneğine eleştirel yaklaşan Mills'e göre literatürde Mannheim'ın başını çektiği tarihselci-felsefi yaklaşımın önemli bir ağırlığı bulunmakla birlikte kültürü odağına alan sosyo-psikolojik yaklaşım gelişmemiştir. Sosyo-psikolojik etkenleri dikkate almayan bir zihin teorisinin eksik kalacağını ifade eden Mills'e göre, bu durumda bilgi sosyolojisinin bir kronoloji dizisine ya da isim rehberine dönüşme riski bulunmaktadır. Mills'in yaklaşımında psikoloji, kişisel olanla değil, toplumsal olanla etkileşim halindeki bilinç ile ilgilenmektedir. Buna karşın pek çok bilgi sosyoloğunun

belirli bir zihin teorisine ulaşmaya çalışırken sosyal bilim gereklilikleriyle alakasız olduğu gerekçesiyle psikolojik zemine ihtiyaç duymamalarından yakınan Mills, böylece meselenin psikolojik veçhesinin ya gizlendiği ya da göz ardı edildiğini ileri sürmekte ve bilgi sosyolojisinin sosyal psikolojiden güçlü bir biçimde yararlanması zorunluluğunu ifade etmektedir (Mills, 2005, s. 14-16).

Mills, bilgi sosyolojisi üzerine araştırmalarda bulunan sosyologları gösterişli teorisyenler ve yalıtılmış ampiristler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu tasnife göre gündelik hayattan soyutlanarak kavramlara boğulan araştırmacılar gösterişli teorisyen olarak adlandırılmaktadır. Mills'e göre bu teorisyenler sosyal bilim yaptıklarını iddia etmekle birlikte anlaşılabilir metinler yazmakta, büyük çaplı genellemelere gitmekte, öne sürdükleri savları desteklemeye yetecek kadar veri toplayamamakta, kanıt olarak öne sürdükleri verilerin bir bölümünde ise ussal-mantıksal problemlerle karşılaşmaktadırlar. Mills, gösterişli teorinin karşısında konumlandığı ve görece yeni bir yaklaşım olan yalıtılmış ampirizmin de tıpkı gösterişli teori gibi sosyal bilimlere hedeflerinden saptıran tek boyutlu metodolojik bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Kamuoyu araştırmaları, kitle iletişimi, oy verme davranışları gibi somut konulara yoğunlaşan yalıtılmış ampiristler, gösterişli teorisyenlerden farklı olarak araştırmalarında ihtiyaç duyulan teorik perspektif ile tarihsel ve toplumsal birçok düşünme tarzını çoğu kez dışarıda bırakmaktadır. Fen bilimlerinin yöntemlerini sosyal bilimlere uyarlamaya çalışan yalıtılmış ampiristler, çalışmalarında kurumsal, tarihsel ve fikrî alandan uzaklaşarak güncel konularla ilişkili somut insan davranışlarını istatistik biliminin yöntemleri üzerinden açıklama gayreti içine girmektedirler (Mills, 2016, s. 41-104).

Mills, tüm bu açıklamalar sonucunda gösterişli teorisyenler ile yalıtılmış ampiristlerin önemli bir sosyal bilim perspektifinden yoksun olduklarını ifade etmektedir. Bu perspektife "sosyolojik tahayyül" adını veren Mills, sık sık "zihinsel vasıf" olarak da zikrettiği bu tahayyülü, dış dünyada ve içsel yolculukta yaşanan süreçlerin anlaşılmasını sağlayan fikrî bir donanım olarak ifade etmektedir. Mills'e göre sosyolojik tahayyül, enformasyondan daha önemlidir, zira o enformasyonu kullanma becerisine ilişkin bir zihinsel kabiliyettir. Bu itibarla kültürel ve siyasal yaşamın keşfi için vazgeçilmez bir donanım sunmaktadır. Buna göre sosyolojik tahayyül, tüm sosyal bilimler için gerekli bir perspektifi ortaya koymaktadır. Bu donanımın vurguladığı temel husus, kişisel gerçekliğimizin toplumsal gerçeklikten bağımsız ele alınamayacağı gerçeğidir. Bu araştırmacılar, ayrıca insanların sahip olduğu kişisel sıkıntılar ile toplumların karşı karşıya kaldıkları kamusal sorunları ayırt edebilmekte, karşı karşıya kalınan sorunları anlamlandırmada sosyal bilimler (siyasal düşünceler tarihi, biyografi, sosyoloji, siyaset bilimi vb.) ile psikolojinin farklı perspektiflerinden karşılaştırmalı olarak yararlanabilmektedirler (Mills, 2016, s. 13-39; Bal, 2004, s. 158-166).

Son olarak Mills, topluma yaklaşım açısından makroskobik ve mikroskobik olmak üzere iki farklı yaklaşımın bulunduğu söz etmektedir. Makroskobik yaklaşım klasik eserlere ruhunu veren ana yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, tarihsel gerçeklik temelinde gündelik yaşamdan soyutlanmış büyük ölçekli toplumsal fenomen tipleri oluşturulmaktadır. Bu yapılarla sistemsel açıdan birbiriyle bağlantılı kurumlar ilişkilendirilerek makro analizler yapılmaktadır. Gösterişli teori ile yalıtılmış ampirizm arasında bir yerde konumlanan makroskobik yaklaşım, Mills'e göre Mannheim'ın sosyal bilim yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Mikroskobik yaklaşım ise, gündelik yaşamı odağına alan, küçük ölçekli problemlerle ilgilenen ve somut çalışmalara odaklanan bir yaklaşımdır. Mills, ağırlıklı olarak ampirik araştırmalara dayanan bu yaklaşımın klasik sosyal bilimlerden dışlandığını ifade etmektedir. Oysa sosyal bilimler alanında yetkin ürünler, mikroskobik ve makroskobik yaklaşımları uyumlu ve başarılı bir şekilde bir araya getiren çalışmalardır. Bunu başaran araştırmacılar da sosyolojik tahayyül gücü yüksek araştırmacılarıdır (Mills, 2016, s. 165-170).

3. Bilgi Sosyolojisinde Mardin'in Metodolojik Arka Planı

Bilgi sosyolojisi literatüründe iki farklı eksen ifade eden ve tarihsel-felsefi ile sosyo-psikolojik olarak ifade edilen yaklaşımların uzlaştırıldığı, dahası ilave yaklaşımlarla daha da zenginleştirildiği karma yaklaşımlar da bulunmaktadır. Çalışma kapsamında karma yaklaşımın özgün bir örneği olarak değerlendirilen Şerif Mardin'in perspektifi özetlenmeye çalışılacaktır.

Sosyal teori alanında pozitivist, realist ve konvansiyonalist olmak üzere üç temel epistemolojik yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Pozitivizm, özne-nesne ayrımı temelinde tarihten ve değer

yargılarından tümüyle bağımsız evrensel ve nesnel bir gerçeklik modeli sunarken, realist yaklaşım bu modelin evrensel ve nesnel karakterini onaylamakla birlikte gerçekliğin tarih ve değerden bağımsız olmadığını ileri sürmektedir. Konvansiyonist yaklaşım ise her iki yaklaşımdan farklı olarak evrensel ve nesnel bir gerçeklik fikrine karşı çıkmaktadır. Zira bu yaklaşımda gerçeklik keşfedilen değil, inşa edilen bir bütündür. Bu sebeple konvansiyonist yaklaşım sosyal gerçekliğin insan zihninin bir yansıması olarak tarih, değer ve teoriden bağımsız olmadığını iddia etmektedir. Mardin'in metinlerine göz gezdirildiğinde, onun epistemolojik konumunun pozitivizm ile mesafeli olduğu ve realizmden konvansiyonalizme doğru salındığı söylenebilir (Arlı, 2018, s. 86-88). Bu noktada ifade edilmesi gereken ilk husus, bilgi sosyolojisinin Mardin'in temel epistemolojik yaklaşımı olan konvansiyonalizme dayalı bir disiplin olduğudur (Öğütle & Balkız, 2016, s. 16). Bu husus, onun çalışmalarında bilgi sosyolojisinin çıktılarında yararlanmasını sağlayan gerekçelerin başında gelmektedir.

Mardin'in bilgi sosyolojisine olan yakınlığının arka planında "fikirlerin toplumsal üretimin bir sonucu" olduğu yönündeki temel varsayımı bulunmaktadır. Bu sebeple o, Mannheim'a referansla bireylerin gerçekte tek tek ve toplumdan bağımsız düşünmediğini, bunun yerine kendilerinden önce düşünülmüş olan şeylerin yeniden düşünülmesine katılım gösterdiklerini ifade etmektedir (Mannheim, 2002, s. 28). Zira insanlar bilgiyi doğrudan doğadan değil, toplumdan almaktadır ve bu bilgi en yalın biçimde şekillenmiş bir bilgidir. Dolayısıyla bireyler doğdukları andan itibaren kendilerini geçmişten tevarüs eden fikir kalıplarının içinde bulmakta, kendi durumlarında meydana gelen değişim ve dönüşümden türeyen yeni sorunları ele alırken tevarüs eden yanıt tarzlarını yeniden incelemekte ya da bu yanıtların yerine başkalarını koymaktadırlar (Mardin, 1991b, s. 140; Arlı, 2018, s. 111).

Bilgi sosyolojisinde bir taraftan kıta Avrupası ekolünü temsil eden Weber-Mannheim çizgisine, diğer taraftan bu çizgiye alternatif olarak gelişen Amerikan ekolüne güçlü bir ilgi duyan Mardin, çalışmalarında her iki ekolün bilimsel çıktılarından yararlanmaktadır. Bu çerçevede Mardin'in, Mills'in, sosyoloji, psikoloji, siyasal düşünceler tarihi vb. farklı disiplinlerin sağladığı veriler ile perspektiflerinden başarılı bir biçimde yararlanan, mikroskobik ve makroskobik yaklaşımları uyum içinde bir araya getiren (Keyman, 2001, s. 13), gösterişli teorisyenler ile yalıtılmış ampiristlerin hatalarına düşmeme gayreti gösteren, ele aldığı konuların teorik çerçevesi ve tarihsel bağlamının yanı sıra gündelik yaşamdaki karşılıklarını da okuyabilen, sosyolojik tahayyüle sahip araştırmacı tarifine uygun bir akademisyen olduğu söylenebilir.

Mardin'in metinleri her şeyden önce metodolojik açıdan okuyucusunu sürekli bir biçimde düşünmeye davet eden, kavrayış düzeyi oldukça yüksek *zor* metinlerdir (Arlı, 2018, s. 136). Bu çerçevede onun çalışmaları, her şeyden önce teorik ve metodolojik arka plan okumasına önem veren bir fikir sosyolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Mardin, 2008, s. 18). Çalışmalarında sosyolojiyi siyasal düşünceler tarihi, antropoloji, felsefe, psikoloji gibi farklı disiplinlerle buluşturan Mardin, fikir tarihi ve tahlilleri (Mardin, 2009, s. 215) ışığında toplumsal süreçleri yapı ile fikir arasındaki ilişkiler üzerinden ele almakta (Mardin, 1992b, s. 8), toplumsal yapıya, toplumsal yapının sahip olduğu fikrî yapıtlara, bu yapıların vücuda getirdiği zihniyete ve bu zihniyetin tarihsel konjonktür ile ilişkisine özellikle dikkat çekmektedir (Arlı, 2018, s. 90).

Mardinci bilgi sosyolojisinin, K. Mannheim ve W. Mills'in yanı sıra K. Marx, M. Weber, W. Dilthey, M. Condorcet, C. H. Saint-Simon gibi aralarında disiplin ve yaklaşım farklılıkları bulunan birçok düşünür ile bilim insanının teorik açılımlarından yararlandığını söylemek mümkündür. Örneğin bilgi sosyolojisini ele alırken ağırlıklı olarak Weber-Mannheim ikilisinin başını çektiği anlamacı-tarihselci gelenekten beslendiğini her fırsatta ifade etmesine rağmen, siyasal düşünceler tarihi alanında kaleme aldığı *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri* eserinde Mannheim'ın teorik çerçevesinin zayıflığından söz edebilmekte (Mardin, 2008, s. 26-27, 312), özellikle din ve ideoloji bahsinde adını anmamakla birlikte W. Mills'in öncülüğünü yaptığı eleştirel sosyo-psikolojik yaklaşımın anlayışına uygun açılımlarda bulunabilmektedir. Bu kapsamda Mardin'in yöntem ve perspektif açısından taassup sahibi bir çizgide olmaması dikkat çekicidir.

Toplumların sosyal ve siyasal yapısının oluşumunda fikir ürünlerinin rolünü kavramaya çalışan Mardin, bilhassa modern dünyada Batı dışı toplumların sosyal ve siyasal fikirlerinin oluşumunda Batı'da gelişen düşünce tarihinin etkisini analiz etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede onun için Marksist yazın, toplumsal yapının oluşumu ve geçirdiği değişimleri açıklamak hususunda önemli bir teorik imkân sunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, Marksizm'in başlangıç düzeyinde de olsa arka plan okumaları için elverişli bir zemine sahip olmasıdır. Fakat Marksist ideolojinin, tüm toplumsal değişimi maddi temeller üzerinden

açıklayan kısır teorisi toplumsal gerçekliği tek başına açıklamakta oldukça yetersiz kalmakta, dahası onu belirli açılardan çarpıtmaya çalışmaktadır. Topluların tarihsel süreç içinde gelişen fikir sistemlerinin sahip olduğu özerkliğe vurguda bulunan Mardin, bunun yalnızca Marksizm'e dayanarak açıklanamayacak bir durum olduğunu ifade etmektedir. Batılı toplular ile Batı dışı toplumların modernleşme süreçleri arasındaki mevcut niteliksel farklılığın arka plan okumasıyla mümkün olabileceğini ifade eden Mardin, toplum yaşamının özgünlüğüne referansta bulunan bu arka planın "kültür" olduğunu ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 9-10, 13-14).

Topluların sahip oldukları kültürün fikir ürünlerine etkisini araştırırken Mannheim'dan da önemli ölçüde yararlanan Mardin'e göre Mannheim, Marx'ın, topluma dair sosyalist devrim adına geliştirdiği teorik yaklaşımı sosyal bilimlere katkı sağlayacak şekilde yeniden kurgulamaktadır. Marx, insanların sahip oldukları fikirlerin arka planında bir sınıf bilinci olduğunu savunarak toplumun çok parçalı bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Bu iddiaya karşın Mannheim, insanların sahip oldukları fikirlerin temelinde, içinde buldukları sınıfın değil, bir bütün olarak toplumun belirleyiciliğini savunmaktadır. Bununla birlikte Mardin, Marx gibi Mannheim'ın da bu hususta tek başına yetersiz kaldığına kanaat getirmekte ve yapı ile fikir arasındaki ilişkilerde Weber'in çalışmalarının çıktılarında da yararlanılması gerektiğini ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 26-27).

Mardin'in ifadesiyle Weber, onun bir toplumsal yapının "iç zembereğine, yapı dışı inançlara, siyasal ideolojiler ile fikirlere yeni bir gözle bakma"sını sağlamıştır (Mardin, 2005a, s. 61). Ona göre Weber'in çalışmalarının en önemli özelliklerinden biri, kendisine anlamacı yöntemi benimsemesidir. Anlama, Alman düşüncesinde Dilthey'in ortaya koyduğu bir yöntem olmakla birlikte Weber, kavramı pozitivist yaklaşımın *açıklama* temelli yaklaşımına karşı geliştirmiştir. Dilthey'e göre, açıklama, doğa bilimlerinin nesnel olguları için geçerli bir yaklaşım iken kültür bilimlerinde nesnel olgular yerine anlam bulunmaktadır. Bu nedenle kültür bilimleri toplumsal yapıları, fikirleri ve ikisi arasındaki ilişkileri açıklamak yerine anlamaya çalışmaktadır. Olguların oluşumu ve gelişiminde bir irade söz konusu değilken kültür bilimlerinde toplumun değerlerinden ve tercihlerinden bağımsız bir anlam mevcut değildir (Mardin, 1992a, s. 50-51).

Weber'e göre sosyal bilimler, toplumsal etkinliği yorumlama aracılığıyla anlamayı ve açıklamayı amaçlar. Burada Weber'in *anlamaya* yüklediği özel anlam dikkat çekmektedir. Zira Weber, anlamayı subjektif bir araştırma olarak değil, aksine bilimsel bir yaklaşım olarak görmektedir. Dolayısıyla Weber'de anlam, değişken olmakla birlikte her zaman ussal bir temele oturmaktadır. Örneğin, toplumsal bir değeri anlamak, onun geçmişle ilişkisinin ortaya çıkarılması, güncel karşılıkları ve gelecekte nasıl yorumlanabileceği şeklindeki çalışmaların tümünü kapsamaktadır. Mardin'e göre Weber'in bu noktadaki ayrıcalıklı niteliği, toplumu anlamaya dair geliştirdiği kategorileri şaşmaz ölçütler olarak dayatmaması, bunun yerine onları esnek bir yapıda kurgulamasıdır. Weber'in bu konudaki en güçlü tarafı, ele aldığı toplumsal yapının iskeletini açığa çıkarmakla yetinmek yerine o toplumsal bütünün diğer yapılarla olan ortak özellik ya da farklarını da ortaya koyabilmesidir. Yine Mardin'e göre bu çerçevede Batılı ve Batı dışı toplumlar arasında mukayese yapmanın imkânlarını artırmaktadır (Weber, 2014, s. 12, 14; Mardin, 1992a, s. 53; Mardin, 1992b, s. 8-9). Böylesi mukayeseleri dışardan da gözlemenin imkânlarının bulunduğu dikkat çeken Weber'in veciz ifadesine göre Sezar'ı anlayabilmek için Sezar olmaya gerek yoktur (Weber, 2014, s. 13-14).

4. Topluların Zihin Haritaları

Bilgi sosyolojisini Mannheim'a referansla "toplum hakkındaki bilgilerimizin, toplumsal kökeninin araştırılması ve ne gibi etkilerinin olduğunun anlatımı" olarak tarif eden Mardin'e göre ilgili disiplin "Her türlü düşüncenin sosyal yanlılığı nereden gelir ve nasıl oluşur?" sorusuna yanıt üretmek ve toplum hakkında sahip olunan bilgilerin taraflı olmasının nedenlerini araştırmak amacıyla geliştirilen bir çalışma yöntemi ve alanıdır. Her birey, ait olduğu toplumun diğer bireyleriyle –bilhassa yakın ilişkide olduğu gruplarla- bir toplum haritası paylaşmaktadır. Toplum içindeki bireyler, bu haritadan hareketle birbirleriyle anlaşır ve yaşadıkları toplumun onlara yüklediği sorumlulukların gereğini yerine getirirler. Buna karşın bireylerin kolektif zihin dünyalarında taşıdıkları bu haritada sınırlar, bilindik haritalar gibi keskin çizgilerle belirlenmemiştir. Adı kültür olan ve kuşaktan kuşağa simgesel anlatım yoluyla aktarılan bu anlam haritasının çizgileri esnekler (Mardin, 1992a, s. 11-18, 61, 72).

Bilgi sosyolojisinin, *zihnin toplumsallığına* ve bilginin kültür ile ilişkisine dikkat çektiğini ifade eden ve zihinsel ürünlerin dünyasının tamamen toplumsal olarak belirlendiğini ifade eden McCarty'e göre insanlar yalnızca bakarak göremez. Gözleriyle gördüğü, elleriyle dokunduğu nesnelere zihinlerinde algılamaları ve anlamlandırabilmeleri için birtakım haritalara ihtiyaç duymaktadırlar. Zihinsel haritalar görüntülerin ne anlama geldiğini açıklamakta, onlara adeta şekil vermektedir (McCarthy, 2002, s. 13-14). Bilgi sosyolojisinin bu noktada işlevi, toplumun esnek ve bir o kadar muğlak kalmış anlam haritasını ortaya çıkarmaktır. Bilgi sosyolojisinin, toplum haritasını ortaya çıkarırken ulaşmayı amaçladığı husus, toplumun değerler dünyasını anlamaktır. Bu da zorunlu olarak düşünsel arka plan üzerine araştırmalar yapmayı gerektirmektedir.

Mardin'in perspektifiyle bilgi sosyolojisi çatısı altında bir toplumun anlam haritasını ortaya çıkarmanın esaslı yolu, o toplumun kültürünü anlamaktan geçmektedir. Zira bu perspektifte kültür, değişken/esnek karakterdeki simgeler sisteminin genel adıdır. Mannheimci bilgi sosyolojisi anlayışında örneğin zaman kavramının farklı kültürler için farklı farklı çağrışımları bulunmaktadır. Mardin bu hususu Ahmet Haşim'in Osmanlı toplumunda ortaya koyduğu zaman algısı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Haşim, kendine has üslubuyla Osmanlı'da bir Müslümanın gününün başlangıcını şafak parıltısı, sonunu ise akşam ışıklarının gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da modern mekanik saatlerin yaygınlaşmasından evvel yirmi dört saatlik bir gün tanımı bulunmuyordu. Haşim'e göre ışıqla başlayıp ışıqla biten bu on iki saatlik gün ötekine kıyasla oldukça kolay, kısa ve hafifti (Mardin, 1992a, s. 72-73, 104).

Mardin, toplumun düşünsel arka planı olarak ifade ettiği kültüre ait kodlardan söz etmektedir. Kültür kodu, toplumun tarihine nüfuz etmiş, toplumun geneline mâl olmuş, kurumsal yapılar aracılığıyla sürdürülen ve toplumsal yaşayışın derinliklerine gömülü etkin sembol kümeleşmeleridir. Diğer bir deyişle kültür kodu, bir toplumun tarihinde müesses bir davranış çizgisinin müdafaası işlevini gören kültür unsurudur. Örneğin, Osmanlılarda ülüş (paylaşma) adı verilen toplumsal bir değer bulunmaktadır. Bu değer, toplumda ortaya çıkan zenginliklerin bir kişide toplanmaması esasına dayanmaktadır. Bu nedenle zenginlik bir ölçüye kadar topluma dağıtılmalıdır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde savaş ganimetlerinin paylaşılması şeklinde beliren bu toplumsal değer zamanla farklı biçimler altında fakat aynı mantık üzerinden toplum hayatına egemen olmuştur. Bu biçimlerden biri de dervişlik müessesesidir. Bu müessesenin ortaya koyduğu yaşam tarzında dış giysiye önem vermek yoktur. İnsanın değeri, servetiyle değil insanlığıyla ölçülmektedir. Aynı değer bir başka görüntüsü, Osmanlı toplumunda servet biriktirilmesine her zaman şüpheyle yaklaşıldığında kendisini göstermektedir. Bu anlayışta servet yalnızca devlet idarecilerinin elinde toplanabilmektedir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda en zenginler daima devlet yöneticileri olmuştur. Onlardaki servet birikimi de ölümleriyle son bulmakta, idarecilik görevi boyunca biriken zenginlik devlet tarafından müsadere edilmektedir. Mardin, bu tavır alışın temelinde Osmanlı toplumuna has bir kültür kodunun bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre toplumların zihin dünyalarının önemli bir bileşeni olan bu kültür kodları, toplumların düşünsel arka planının keşfinde önemli bir unsur olarak görülmelidir (Mardin, 1992a, s. 115-116).

Konuyla ilgili olarak Mardin'in ortaya koyduğu bir diğer örnek olan ünlü *Merihli sosyolog*, içeriğinde öteki örneğe kıyasla daha çarpıcı unsurlar barındırmaktadır. Kendi gezegeninden yola çıkarak Türkiye'ye gelen ve burada bir araştırma yapmak isteyen Merihli âlim örneğin Cuma günleri camiler ile bankaların kalabalıklaşmasını pekâlâ gözlemleyip bunları kayıt altına alabilir. Fakat Türkiye'de yaşayan insanların zihin dünyasından bihaber olan bu farazi kişiliğin bahse konu olayların arka planında yer alan nedenleri ortaya çıkarabilmesi için Türk toplumunun anlam dünyasında yer edinen İslam dini ile hafta sonu müesseselerine nüfuz etmesi gerekir (Mardin, 1992a, s. 51). Dolayısıyla böylesi bir donanımdan mahrum Merihli âlimin Türk toplumunu gözlem yoluyla anlama çabası kaçınılmaz bir biçimde başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Mannheim'a referansla Mardin, her dönemin kendisini fikirlerde ifşa eden bir yönünün olduğunu savunmaktadır. Örneğin, faiz karşılığında borç para vermenin kötü olduğu düşüncesi yalnızca bireylerin birbirlerini çok iyi tanıdıkları ve komşuluk bağlarının gelişkin olduğu toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, faiz tabusunun belirli bir toplumsal yapı ile özel bir ilişkisi vardır. Böylesi bir toplum yapısının egemen olduğu dönemde Hıristiyan kilisesi faizi yasaklayan bir hüküm ortaya koymuştur. Buna karşın toplumsal yapıda yaşanan değişmeye koşut olarak faiz sistemine bakış zamanla değişmiş, ekonomik işleyiş adına sistem faydalı görülmüş ve kilise bu yasaktan vazgeçmek durumunda kalmıştır (Mardin, 1992a, s. 61-62).

Her döneme ait bilgi teorisinin, içinde üretildiği toplumsal koşulların izini taşıdığını savunan Mardin, bilgi ve düşüncenin toplumsal yapı tarafından şekillendiğine ilişkin görüşlerini K. Marx'a dayandırmaktadır. Marx'ın da belirttiği üzere maddi hayatın koşulları, genel anlamda sosyal, siyasal ve entelektüel süreçleri belirler. Düşünceler tarihi, entelektüel üretimdeki farklılaşma, maddi üretimdeki değişmeye bağlıdır. Bu doğrultuda insanların toplumsal varlığını belirleyen şey bilinç değildir, tam tersine toplumsal varoluş insan bilincini belirlemektedir (Marx, 2011, s. 25; Marx, 2006, s. 111). Toplumsal varoluştan bağımsız bir bilinç mümkün değildir, insan bilinci, içinde bulunduğu toplumsal şartların içine gömülüdür (Mardin, 1992a, s. 32-34).

5. Fikir Kümeleri Olarak İdeolojiler

Mardin, toplumların zihin yapıları ve eylemlerine yön veren kültür kodlarını araştırırken *ideoloji* kavramı ve kurumu üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımda ideolojiler, geleneksel toplum haritalarının modern dönemde yararlılıklarını yitirmeleri sonucunda yeni anlam haritaları oluşturma çalışmalarının ürünüdürler. Bu çerçevede ideolojiler birer anlam bütünü olarak insanların yönlerini tayin etmelerine yarayan haritalar, birer kültür kümelenmeleridir. Mardin, bu noktada Mannheim'ın izinden giderek ideolojilerin siyasal alanın yanı sıra toplumsal etkilerine de dikkat çekmektedir. İdeolojiler ilk bakışta yalnızca *devlet teorileri* üzerine çalışmalar yürüten araştırmacıları ilgilendiren bir mesele gibi görünmektedir. Bu alandaki yazarlar ideolojileri Marx, Rousseau veya Locke gibi düşünürlerin fikirlerinin yozlaşmış ya da melezleşmiş şekilleri olarak algılamaya eğilimindedir. Örneğin Sabine, faşizm ideolojisini Mackinder, Nietzsche ve Hegel'in fikirlerinin yoz bir karışımı olarak ele almaktadır. Buna karşın faşistlerin neden bu düşünürleri tercih ettikleri, oluşturdukları melez bütünü toplum psikolojisine ne türde etkileri olduğu ihmal edilmiştir. Bu ihmale dikkat çeken Mardin, ideoloji kavramını siyasal düşünceler tarihi, sosyoloji, antropoloji, felsefe ve psikoloji gibi farklı disiplinlerle buluşturmayı teklif etmektedir (Mardin, 1992b, s. 20-21, 25; Mardin, 1992a, s. 72, 119; Arlı, 2018, s. 108).

Siyasal düşünceler tarihi alanında gerçekleştirdiği çalışmalarında betimleyici aktarımlar yapmakla yetinmek yerine bilhassa düşünce tahlilleri üzerine yoğunlaşan Mardin, ele aldığı siyasal düşüncelerin arka planında bulunan zihniyetin deşifresine çabalamaktadır. Söz konusu çabanın uygun metodolojik araçlarının başında ise bilgi sosyolojisi disiplini gelmektedir. 1960'lı yılların başlarında yayımlanan ilk iki kitabı *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* ile *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* adlı eserler siyasal düşünceler tarihi alanına giren eserler olmanın ötesinde metodolojik açıdan birer bilgi sosyolojisi çalışmasıdır. Örneğin *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı eser malzeme açısından yoğun olmakla birlikte kuramsal açıdan zayıf bir içeriğe sahip olduğu izlenimi vermesine karşın çalışmanın arka planına gizlenmiş bir bilgi sosyolojisi perspektifinin bulunduğunu görebilmek pekâlâ mümkündür. Bahse konu arka plan bir sonraki kitabı olan *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*'nde kendisini çok daha açık ve yoğun bir biçimde gösterecektir. Mardin'i siyasal düşünceler tarihi tahlillerinde, Türk ve Osmanlı modernleşmesi üzerine yaptığı analizlerde başarılı kılan husus bu metodolojik ve teorik birikimdir (Doğan, 2008, s. 27).

Mardin'in bilgi sosyolojisi üzerine kurduğu teorik çerçevenin ilerleyen yıllarda daha da güçlendiği görülmektedir. Bu dönemde kendisinin bilgi sosyolojisi yönteminden yararlandığı ve *ideoloji* üst başlığını taşıyan iki önemli kitabı bulunmaktadır. İzmir saha çalışmasının sonuçlarına dayanarak 1969 yılında yayımlanan ve bu tarihten itibaren alanda yazılacak eserler için önemli bir referans kaynak niteliği kazanan *Din ve İdeoloji* adlı eserinde Osmanlı toplumu ve Cumhuriyet Türkiye'sinde dinin siyasal ve toplumsal varlığını tartışmaya açmakta, toplumsal eylem ile din arasındaki ilişkilerde ideolojinin önemini Türkiye örneği üzerinden ele almaktadır. 1976 yılında yayımlanan *İdeoloji* adlı eserinde ise ideoloji kavramının tarihsel gelişimini, bilgi sosyolojisi, siyasal düşünceler tarihi ve bilim felsefesi açısından ideolojinin anlamını, ideolojinin bilginin üretilmesi, kültür, sosyal değişme, sembol ve simgelerle olan yakın ilişkisi ile ideolojilerin gerileme savı gibi birçok konuyu ele almaktadır. *Din ve İdeoloji* adlı eserinde dinin siyasal ve ideolojik bir fonksiyona sahip olduğunu ortaya koyan Mardin, mikro ölçekli bilimsel analizler üzerinden bugün dahi işlevselliğini kaybetmemiş olan *Volk İslam* kavramını ortaya atmakta, *Volk İslam*'ın temelde siyasal bir ideoloji olduğunu ve modern Türk toplumun dünya görüşünün şekillenmesinde çeşitli şekillerde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmaktadır. *İdeoloji* adlı eserinde ise fikir süreçlerinde insanları objektiflikten uzaklaştıran yanlılık probleminin kontrol dışı bir süreç olduğu sonucuna ulaşmakta ve toplum hakkındaki

bilgilerin yanlılığının kaynağı üzerine bir envanter çalışmasına girişmektedir (Mardin, 1992a, s. 5-6, 11-12; Mardin, 1992b, s. 5, 13-14; Arlı, 2018, s. 94). Toplumların fikir dünyaları ve sahip oldukları zihniyete yönelik sarsılmaz akademik ilgisi nedeniyle Mardin'in daha sonraki eserlerinin arka planında ideoloji sorunu varlığını hissettirmeye devam edecektir.

Bilgi sosyolojisi perspektifi, Mardin'e göre ideolojileri tahlil etmekte kullanılacak yöntemlerin başında gelmektedir. Bu çerçevede o, Mannheimci bilgi sosyolojisinin, siyasal fikirler ile ideolojileri sistematik bir biçimde değerlendiren ilk teorik çerçeve oluşuna vurguda bulunmaktadır. Mannheim'ın fikrî yapıların tahliline getirdiği temel yenilik, Marx'ın kurguladığı bir yöntemi daha da geliştirerek bilimsel bir çerçeveye oturtmasıdır. Bu bağlamda Marx'ın bilinç-sınıf arasında kurguladığı ilişkinin bir benzeri, Mannheim'da bilinç ve toplum arasında kurgulanmaktadır. Bununla birlikte Mardin, Mannheim'ın bu alanda ortaya koyduğu ana kategorilerin evrensel olmadığını, bu nedenle ortaya koyduğu teorik çerçevenin Batılı toplumların fikir yapılarının tahliline uygun olmasına rağmen Batı dışı toplumlara kısmen uygulanabileceğini ifade etmektedir (Mardin, 2008, s. 26-27). Mardin, ideolojileri modern dünyanın yaşadığı dönüşümün ve bu dönüşümün arka planında bulunan sosyal ve siyasal değişikliklerin ortaya çıkardığı fikrî yapılar olarak adlandırmaktadır. Bu çerçevede ideolojiler, ait oldukları köklerden koparılan insanlara yeni bir yön tayin etmelerini ve bir hayat dengesi kurmalarını vaat eden öneriler olarak anlaşılmaktadır (Mardin, 1992a, s. 127, 131). İdeolojiler, bilgi sosyolojisi çerçevesinde ele alındığında Mardin, Mannheim'a referansla onların toplumda kritik makamları ellerinde bulduranların sahip oldukları makamları ve oluşturdukları siyasal yapıyı savunmak üzere ürettikleri fikrî yapılar olduklarını ifade etmektedir. Bu durumda aynı siyasal yapıda kritik makamları ele geçirmeye ve siyasal yapıyı köklü bir değişime uğratmaya yönelik teoriler de *ütopya* adını almaktadır (Mardin, 2008, s. 308)

Mardin bir başka aktarımında yine Mannheim'a referansta bulunarak ideolojilerin sistemle uzlaşa içinde olmayan ve insanlara vaat ettiklerini gerçekte sunamayan yaygın fikirler olduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda *müminlerin kardeşliği* veya *cennet* gibi fikirleri ideoloji kategorisinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira bu fikirler ne kadar yaygın olursa olsun modern dünyada yaşayan Müslümanların günlük yaşantısında karşılıklarını önemli ölçüde yitirmiştir. İdeolojilerin özgün yanı da burada açığa çıkmaktadır: İdeolojiler, kendi devirlerinin karşıt fikir ve kurumlarıyla birlikte varlıklarını sürdürebilen fikirlerdir. Bu itibarla, mahiyetlerinde barındırdıkları fikirlerin toplumsal pratiklere yansımadağı gerçeğinin üzerini örtterek siyasal yapı ile fikirler arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmaktadır (Mardin, 1992a, s. 56-57).

Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adlı eserinde Mardin, fikir ürünlerinin siyasal yapı üzerindeki etkilerini araştırmak üzere Mannheim'ın bilgi sosyolojisi kavrayışı ile ideoloji ve ütopya kavramlaştırılmalarını Osmanlı siyaseti ve entelektüellerinin fikirleri üzerinden test etme fırsatı bulmaktadır (Mardin, 2008, s. 9). Eserde Jön Türk hareketinin içinde bulunduğu toplumsal yapı içindeki konumunu ve kaynaklarını tespit eden Mardin, söz konusu hareketin ortaya çıkışı ve geliştirdiği siyasal fikirler ile dönemin siyasal konjonktürünü ilişkilendirmektedir (Arlı, 2018, s. 90). Meseleye bilgi sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, Jön Türklerin en belirgin niteliklerinden biri, muhalefette olmalarına karşın hiçbir dönem Mannheim'ın *ütopya* adını verdiği siyasal fikirleri geliştirmemeleridir. Bu çerçevede Mardin, Jön Türk fikriyatını beklentinin aksine radikal değil, muhafazakâr bir arka plana sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Jön Türklerin fikrî metinlerinin birçoğunda, Mannheim'ın ortaya koyduğu *muhafazakâr tarihçi tutum*, *bürokratik muhafazakârlık*, *sosyalist-komünist tutum*, *liberal-demokratik burjuva düşünce* ve *faşist ütopya* kategorilerinden yalnızca bürokratik muhafazakârlığı bulabilmek mümkündür. Mardin, reformist Osmanlı entelektüellerinin Batı ile temas kurmaları sonucunda Batılı siyasal fikirlerin etkisinde kalmalarına karşın bahse konu etkilere şekli veren ana unsurun imparatorluğun kimi yapısal nitelikleri olduğunu tespit etmekte ve tüm bu çıkarımların sonucunda Mannheim'ın bilgi sosyolojisi çerçevesinin Osmanlı toplumu için tatmin edici bir çerçeve sunmadığı sonucuna ulaşmaktadır (Mardin, 2008, s. 307-312). Dolayısıyla Mardin'in bilgi sosyolojisi kavrayışında Mannheim aşılabilir bir isim değildir. Nitekim ideoloji ve ütopya arasındaki farklılığın altını çizen Mannheim'a rağmen kendisi birçok yerde ütopya kategorisini geniş anlamda ideoloji tanımının içinde eritmektedir (Mardin, 1991a, s. 26).

Öte yandan Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*'nda fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkileri araştırırken devlete sadakat ideolojilerinin gelişkinliği ve bilgi birikimlerinin sınırlılığının yanı sıra dönemin siyasal gelişmelerinin, Yeni Osmanlıların İslami fikirler ile Aydınlanmacı fikirler arasında başarılı

bir sentez yapamamasının gerekçesi olarak ortaya koymaktadır (Mardin, 2015, s. 441-454). Dolayısıyla onun karma ve esnek bilgi sosyolojisi anlayışına göre, fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkiler yalnızca fikirlerin siyasal yapıyı belirlediği tek yönlü bir etki değil, fikir ürünlerinin de siyasal yapıdaki gelişmelerin etkisine açık olduğu iki yönlü bir sürecin ifadesidir.

6. Din ve İdeoloji

İdeolojiler bahsinde Mardin, Marx ile birlikte yönetici elitlerin gerçekleştirdiği tahrifin ideolojik forma bürünmenin yegâne biçimi olduğu yönünde hatalı bir kanaatin geliştiğini ortaya koymakta ve bu hatalı kanaatin Marx sonrası araştırmaları etkileyen önemli bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, bilginin toplumsal temelleri üzerine ortaya atılan görüşleri genişletme çabası içine giren Mannheim dahi öncelikli olarak yönetici elitlerin fikirleri ile ilgilenmiştir (Mardin, 1992b, s. 33). Bu çerçevede Mardin, William James'ten ilhamla toplumların zihin dünyaları ve eylemlerinin, bir ucunda "sert ideolojiler" diğer ucunda "yumuşak ideolojiler" in bulunduğu kategorik bir yelpazeyi iyi tanımayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu perspektifte sert ideolojiler, sistematize edilmiş, ana teorik kaynaklara dayanan, elitlerin kültürüyle sınırlandırılmış, içeriği çok güçlü yapılar olarak tarif edilirken yumuşak ideoloji kavramı, toplumların daha ziyade şekilsiz dinsel inanç ve bilişsel yapılarına karşılık olarak kullanılmıştır (Mardin, 1992b, s. 14).

Mardin, sosyal bilimlerde temel bir yanlış olarak ideolojilerden söz edildiğinde yalnızca sert ideolojilerin kastedildiğinden ve yumuşak ideolojilerin araştırma kapsamı dışında tutulduğundan söz etmektedir. Oysa yumuşak ideolojiler de toplumların zihin dünyaları ve davranış kalıplarının oluşumunda en az sert ideolojiler kadar etkili bir kaynaktır. Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda kısmi bir dışlanmışlıkla karşı karşıya kalan yumuşak ideolojiler hakkındaki en yararlı ipuçlarının bilgi sosyolojisinden elde edilebileceğini savunan Mardin, bu nedenle ideolojileri (sert ve yumuşak) siyaset bilimi disiplinin teorik mantığının yanı sıra kültür bağlamında da ele almaktadır. Ona göre toplumun kültüründe, gündelik yaşamında, geliştirdiği vaziyet alışlarda ve psikolojik örgütlenmesinde bir eylem aracı fonksiyonu bulunan din, bir yumuşak ideoloji olarak toplumsal zihniyetin açığa çıkarılması amacı doğrultusunda sosyal bilim araştırmalarına konu olmalıdır. Din ve benzeri inanç temelli yumuşak ideolojiler araştırılmadan toplumların ve dolayısıyla insanların fikir dünyaları ve davranışlarına yön veren motivasyonlar açığa çıkarılamaz (Mardin, 1992b, s. 15-16, 30, 34, 37; Arlı, 2018, s. 101).

Öte yandan Mardin, Marx'a referansla ideolojiye yönelik takındıkları tavır alışa göre toplumları saydam ve ışık geçirmez olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Saydam toplum, üretim tarzı ile insan ihtiyaçlarının tedariki arasındaki ilişkinin doğrudan ve açık olduğu toplum tipidir. Örneğin toplayıcı bir kabile, gıda ihtiyacını gidermek üzere meyve-sebze toplamak üzere ormana doğru yola çıktığında, ormana giden yolda ilerlemekle açlığın giderilmesi arasında saydam bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal işbölümü arttıkça toplumsal tabakalaşma artmakta, sınıfsal nitelikler belirginleşmekte, bu da insanların toplumsal yaşamda belirledikleri amaçlar ile eylemleri arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır (Mardin, 1992a, s. 34, 37; Stark, 2010, s. 308). Bu ilişkinin tamamen koptuğu toplumlara Mardin ışık geçirmez toplumlar adını vermektedir. Bu toplumlarda insanlar sorgulamaktan mahrum oldukları ve çıkarlarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan süreçleri devam ettirmektedirler. Bu noktada ideolojiler, toplumsal yaşamda ışık geçirmeyen ilişkilere sahte bir geçerlilik sağlayan fikir ve anlatılardır. Mardin'e göre bu anlatıların en kusursuzu ise dindir (Mardin, 1992a, s. 37-38).

Dini toplum yaşamının bir özeti olarak gören Mardin, dinin değer ve simgelerin odak noktası olarak topluluğun bir bütün olduğu gerçeğinin hatırlanmasına karşılık geldiğini ifade etmekte ve birbirine rakip kültür kurumları olan din ve ideoloji arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ona göre her iki kültür kümesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Din de tıpkı ideolojiler gibi insanlar için dünyayı anlama ve kendilerini o dünya içinde belirli bir konuma yerleştirme işlevi görmektedir. İdeoloji gibi din de insanların dünyayı yanlı bir bakış açısıyla ele almalarını sağlamaktadır. Aralarındaki temel fark, ideoloji, yanlı gerçekliği dayatırken din bir tahakküm aracı olmaktan ziyade insanların gerçeklik karşısında bilerek ve isteyerek sarıldıkları bir kurtarma aracıdır. Marx'ın "Din, halkın afyonudur" (Marx, 2009, s. 192) önermesindeki afyonun işlevi, halkın üst sınıflarca uyutulması değil, halkın hadiselerin üzerinde batmadan durabilmeleri ve hayata tutunabilmelerine yarayan bir kendi kendini aldatmadır. Mardin, insanların zihin dünyalarının gelişiminde dinin işlevini Freud'un şahsiyet evrimi teorisi ile açıklamaya çalışır. Freud'a göre (2000, s. 18-

21) kişiliğin gelişiminin ilk evresinde çocuk kendi güçsüzlüğünü kadir-i mutlak olarak gördüğü anne ve babası üzerinden giderir ve isteklerinin gerçekleşmesini sağlar. Çocuk büyüdükçe inançları da zamanla şekil almaya başlar. Geçmişten beri özlemini duyduğu kadir-i mutlak olanı, farklı biçimlerde aramaya koyulur. Freud'a göre din, bu özlemi gideren bir yapıdır. Din, insanın zamanla kaybettiği biyolojik babası yerine koyduğu soyut babanın bir görünümüdür. Bu yerini doldurma işlevi dinin psikolojik temelidir. Bu nedenle Freud'a göre din, gücünün temelini oluşturan psikolojik kaynakları gizlediği ölçüde ideolojiktir.

Mardin'e göre cumhuriyet Türkiye'sinde İslam, 1940'lı yıllardan itibaren siyasal İslamcılar eliyle belirgin biçimde siyasal bir ideolojiye dönüştürülmüştür (Mardin, 1991b, s. 221-222, 228-230). Ancak aynı yıllardan itibaren bu yapının dışında ikinci bir *dine dönüş hareketinin* bulunduğundan söz eden Mardin, bu bütünü ağırlıklı olarak halk kültürüne dayanan *Volke İslam* başlığı altında incelemektedir. Böylece o, İslam'ın Türkiye'de fikrî kalıpları etkileme sürecini ortaya çıkararak bahse konu fikrî kalıplar ile siyasal ve toplumsal eylem arasındaki ilişkileri deşifre etmeye girişmektedir (Mardin, 1992b, s. 65, 151). Ona göre bilgi sosyolojisi perspektifinden Türkiye'de din olgusu, bir toplum kılavuzu ve bilgi kaynağı olması bakımından Batı toplumlarına kıyasla daha gelişkindir. Zira Batı'da ideolojiler kaçınılmaz bir biçimde dini fikirler ile çatışmaktadır. Bunun en tipik örneği Aydınlanma dönemi felsefesidir. Sınırları ve katları belirsiz, yaygın bir toplum olan İslam toplumunda ise birbirine rakip ideolojiler neredeyse yok gibidir. Bu genellemenin en önemli istisnası ise bağımsız bir küme gibi çalışan devletin korunması ideolojisidir (Mardin, 1992b, s. 76-77).

Türkiye'deki Kemalist, laik ve Marksist akademik çevrelere ait devlet merkezli Türk modernleşmesi yazınının, başta din araştırmaları olmak üzere mikro unsurları dikkate almayan makro ölçekli, kaba ve yüzeysel bir okumaya sahip olduğunu ileri süren Mardin, Türk-Osmanlı modernleşmesinin yaşam dünyasını içeren bu mikro araştırma alanının, bilimsel açıdan ihmal edilmesinden ötürü oldukça güdük kaldığını tespit etmektedir. Mikro ve makro unsurlar arasındaki ilişki göz ardı edilerek gerçekleştirilen bu okumaların yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkardığını vurgulayan Mardin, bahse konu kesimlerin modernleşme sürecinde gündelik yaşamın önemini kavrayamadıklarını ifade etmektedir. Ona göre Türk modernleşmesine yön veren en önemli mikro yapıların başında ise din gelmektedir. Modernleşme sürecinde din, bir taraftan gündelik yaşam pratiklerine yön veren bir kurum iken, diğer taraftan makro (devlet) ve mikro (halk) yapılar arasında kurumsal olmayan iletişimin diline/söylemine de kaynaklık etmektedir. Kemalist, laik ve Marksist akademik çevrelerin modern Türkiye'nin toplumsal yapısında ortaya çıkan yeni dini güçler karşısında uğradıkları şaşkınlığa işaret eden Mardin, bu alanda araştırma yapan akademisyenlerin pozitivist yazının yanı sıra kültürel tarih okumalarından da yararlanması gerektiğini ifade etmektedir (Mardin, 2005a, s. 29-69).

Mardin ısrarla, dinin Türk sosyal bilim camiası ile laik Türk entelektüellerinin yeni bir keşfi olduğunu hatırlatmaktadır. Zira cumhuriyetin ilk yıllarında Türk akademisine egemen olan pozitivism ve klasik sekülerleşme tezleri, toplum araştırmalarında din ve kültürü odağa alan yaklaşımları Türk entelijansiyasının zihin dünyasından adeta silmiştir. Nitekim onun deyimiyle cumhuriyet Türkiye'sinin resmi tutumu, Anadolu'nun çok çeşitli dinsel yapısını Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma kalıntıları olarak reddetmek üzerine kuruluydu. Bu etkinin sonuçlarının bugün dahi gözlemlenebilir olduğunu ifade eden Mardin, din araştırmalarının Türk toplumunu laikleştirme programı kapsamında bilim dışı ilan edilip "küflü" rafa kaldırıldığını ifade etmektedir. Oysa Kemalizm, Türk toplumunda dine rakip bir ideoloji olmayı başaramamış ve yeni nesillere ailelerinden tevarüs eden değerleri değiştirmede başarısız olmuştur (Mardin, 1991b, s. 214; Mardin, 1992b, s. 147; Mardin, 1990, s. 52). Bu çerçevede Mardin'e göre son dönem Osmanlı ve Türkiye tarihini geleneksel güçler ile modernlik arasında çok katmanlı ve girift ilişkilerin tarihi olarak ele almak gerekmektedir. Bu karmaşık ilişkilerin tarihi de arka plan unsurları göz ardı edilerek deşifre edilemez. Mardin bu noktada C. Taylor'a referansla ortak inançların arka plan okumasındaki önemini vurgulamakta (Mardin, 2005b, s. 51-52) ve son dönem Osmanlı toplumu ile cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal tarihinin din olgusu yok sayılarak anlaşılamayacağına dikkatleri çekmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışmada, bilgi sosyolojisi perspektifinin fikir ürünlerinin toplumsal ve siyasal yapının şekillenmesindeki etkilerine dikkat çeken ve bu fikirlerin oluşturduğu zihniyet tarihi üzerine derinlikli

tahliller yapmaya imkân tanıyan önemli bir sosyal bilim disiplini olduğu temeli üzerinden Mardin'in bilgi sosyolojisine ilişkin özgün metodolojik çerçevesi ve bu çerçevenin çalışma konuları ile irtibatı bir makalenin sınırları dâhilinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmalarında sosyoloji, siyasal düşünceler tarihi, antropoloji, felsefe, psikoloji gibi farklı disiplinleri buluşturan Mardin'in, fikir tarihi ve tahlilleri ışığında toplumsal süreçleri yapı ile fikir arasındaki ilişkiler üzerinden ele alırken, onun bu tahlillerinde bilgi sosyolojisinin sunduğu metodolojik katkının oldukça yüksek olduğu ifade edilmiş, ayrıca Mardinci bilgi sosyolojisinin, aralarında disiplin ve yaklaşım farklılıkları bulunan birçok Batılı düşünür ile bilim insanının teorik açımlarından yararlandığı ortaya koyulmuştur.

Çalışmada Mardin'e ait metinlerin analizi neticesinde sahip olduğu bilgi sosyolojisi anlayışının kabaca *karma* olarak nitelendirilebilecek bir perspektife sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira Mardin'in bir taraftan kıta Avrupası ekolünü temsil eden Weber-Mannheim çizgisine, diğer taraftan bu çizgiye alternatif olarak gelişen Amerikan ekolüne de güçlü bir ilgi duyduğu ve çalışmalarında her iki ekolün bilimsel çıktılarından yararlandığı tespit edilmiştir. Onun bakış açısındaki esnekliği ve bu esnekliğin metinlerine yansımaları Mannheimci bilgi sosyolojisiyle ilişkileri üzerinden okumak mümkündür. Örneğin Mannheim'in bilgi sosyolojisi kavrayışının önemine her fırsatta vurgu yapmasına karşın *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*'nde şaşırtıcı bir biçimde Mannheim'in çerçevesinin Osmanlı toplumu, siyaseti ve entelektüellerinin siyasal fikirlerini anlamak için tatmin edici bir çerçeve sunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Zira Mardin'e göre Jön Türk hareketinin fikrî metinlerinin birçoğunda Mannheim'in ortaya koyduğu ütopya kategorilerinden yalnızca bürokratik muhafazakârlık bulunmakta, ayrıca reformist Osmanlı entelektüellerinin Batı ile temas kurmaları sonucunda Batılı siyasal fikirlerin etkisinde kalmalarına karşın bahse konu etkilere şekli veren ana unsur olarak imparatorluğun kimi yapısal nitelikleri ön plana çıkmaktadır. Bu tespitlerden hareketle Mardin, Mannheim'in bu alanda ortaya koyduğu ana kategorilerin evrensel olmadığını, bu nedenle ortaya koyduğu teorik çerçevenin Batılı toplumların siyasi fikir yapılarının tahliline uygun olmasına rağmen Batı dışı toplumlara kısmen uygulanabileceği değerlendirmelerinde bulunmaktadır.

Çalışmada tespit edilen bir diğer husus, Mardin'in siyasal düşünce tarihi araştırmaları kapsamında betimleyici aktarımlarla yetinmek yerine fikir tahlilleri üzerinden siyasal fikirlerin arka planındaki zihniyetin deşifresine giriştiğidir. Kendisinin bu alandaki metinlerini ayrıcalıklı kılan niteliklerin başında da sahip olduğu bilgi sosyolojisi perspektifi gelmektedir. Çalışmada Mardin'in, bilgi sosyolojisi disiplinini ele alma tarzı, farklı yapıları üzerinden takip edilirken, onun karma ve esnek bilgi sosyolojisi anlayışının, fikirlerin siyasal yapıyı belirlediği tek yönlü bir etki değil, fikir ürünlerinin de siyasal yapıdaki gelişmelerin etkisine açık olduğu iki yönlü bir sürecin ifadesi olduğu tespit edilmiştir. Sözelimi *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*'nda Mardin, fikir ürünleri ile siyasal yapı arasındaki ilişkileri araştırırken devlete sadakat ideolojilerinin gelişkinliği ve bilgi birikimlerinin sınırlılığının yanı sıra dönemin siyasi gelişmelerinin, Yeni Osmanlıların İslami fikirler ile Aydınlanmacı fikirler arasında başarılı bir sentez yapamamasının gerekçesi olarak ortaya koymaktadır. Yeni Osmanlıların siyasal düşüncesine dair böylesi bir değerlendirmenin, tek yönlü ve sığ analizlerle elde edilemeyeceği ise açıktır.

Çalışmaya hâkim genel kanı, Mardin'in sahip olduğu özgün metodolojik perspektifi sayesinde sosyal bilimlerin bilindik kavramlarını farklı içerik ve ilişkilerle buluşturabildiği şeklindedir. Nitekim bilgi sosyolojisi perspektifinin sağladığı arka plan ışığında o, her dönemin kendisini fikirlerde ifşa eden bir yönünün olduğunu savunurken, toplumsal yapının iç zembereğine, yapı dışı inançlara, siyasal ideolojiler ile fikirlere farklı bir gözle bakmaktadır. Osmanlı-Türk toplumunun tarihini tahlil ederken kullandığı toplum haritası, kültür, kültür kodu, simge, sembol, ideoloji, toplum zembereği, din ve ütopya gibi kavramlar/olgular/terimler üzerine geliştirdiği bilgi sosyolojisi temelli derinlikli kavrayış, bu alanda ortaya koyduğu tahlillerin yetkinliğini artıran temel etkenlerden biri olarak görülmektedir. Bilgi sosyolojisi perspektifinden fikir alanında toplumları objektiflikten uzaklaştıran yanlılık probleminin kaynağı üzerine sorgulamalara girişen Mardin, böylece din ve ideoloji araştırmalarıyla buluşmaktadır. Bahse konu sorgulamalar ışığında özgün bir kavram olarak öne sürdüğü ve bir dine dönüş hareketini ifade eden *Volk İslam*'ın siyasal bir ideoloji olarak modern Türk toplumun fikrî kalıpları, dünya görüşü, siyasal ve toplumsal eylemlerinin şekillenmesinde çeşitli şekillerde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Böylece başından

itibaren laik Türk akademisinin kapısının önüne gelmesine dahi imkân tanınmayan din araştırmaları, Mardin'in cesur girişimleri ve özgün teorik açılımla akademiye güçlü bir giriş yapmaktadır.

Mardin, derin arka plan okumaları yapmaya imkân tanıyan teorik ve metodolojik yaklaşımı sayesinde ideoloji üzerine gerçekleştirdiği cesur ve soğukkanlı bilimsel tahliller, onu döneminin diğer sosyal bilimcilerinden ayıran en önemli niteliklerden biridir. Türk akademisinde ideolojik kamplaşmanın oldukça rijit olduğu, dahası pozitivism ve klasik sekülerleşme teorilerinin öngörülerine dayanılarak din olgusunun Türkiye'nin sosyal bilimler camiasından dışlandığı ve yok sayıldığı bir dönemde onun güçlü teorik ve metodolojik temeller üzerinden din olgusu üzerine yazdığı kitap ve makaleler bugün dahi ilgiyle okunmaya ve okutulmaya devam etmektedir. Bu anlamda Mardin'in, Türk akademi dünyası için gerek teorik ve metodolojik anlamda gerekse konu tercihlerinde şablon kırıcı bir hüviyete sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan Mardin'in çalışmalarının teorik arka planı güçlü, entelektüel düzeyi yüksek, ideolojik bakış açılarına mesafeli, bilimsel saptamalarla yetinen, okuyucusunu sürekli bir biçimde düşünmeye sevk eden özgün metinlerden oluşmasının kendi başına bir kıymeti bulunup bulunmadığı ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Zira bugün Türkiye'de Mardin'in eserleri yaygın bir biçimde okunmasına karşın metinlerin anlaşılabilirliği hususunda hala önemli soru işaretleri bulunmaktadır. Bu noktada Kayalı'nın, "Mardin okumalarının ciddiye alındığı dönemlerde dahi tahlilî öneminin tasvirî öneminin gerisinde kaldığı" yönündeki değerlendirmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla Mardin'in çalışmaları üzerine ufuk açıcı tahliller, kendisinin dikkat çeken ilgi alanları ve araştırma konularının yanı sıra bilgi sosyolojisi gibi metodolojik arka planı güçlü teorik disiplinler üzerine daha fazla düşünmek ve bilimsel araştırmalar gerçekleştirmekle mümkün olabilir.

8. Extended Abstract

The sociology of knowledge, as a methodology of history of thought, can be defined as a theoretical discipline which transforms the effects of thought products on the shaping of the social and political structure through a social science perspective, into the subject of scientific research, by addressing the effects of them through a social science perspective, thus providing a rich background reading for social and history of political thought research. In Turkey, Şerif Mardin is the head of social scientists who first benefited from the aforementioned background reading. However, no study has been conducted on Mardin's methodology of history of thought until today.

This study includes an evaluation of Mardin's sociology of knowledge perspective, which brings together different disciplines such as sociology, history of political thoughts, anthropology, philosophy and psychology and also addresses social and political processes through the history of thought and thought analyses in his studies. The study is based on document analysis as a data analysis method. The aim of the study is to try to create an explanatory framework for Mardin's perspective of sociology of knowledge by explaining the methodology of sociology of knowledge. Therefore, the study seeks answers to the questions of what the discipline of sociology of knowledge corresponds, the background of Mardin's knowledge sociology perspective and what it includes, to what extent this background contributes to the analysis of Mardin's history of thoughts in Turkey.

In the study, after summarizing the point of view of Karl Mannheim and Wright Mills, who are among the authors influencing Mardin's sociology of knowledge perspective, within the scope of the discipline the background of Mardin's methodology was elucidated. Afterwards, the study was concluded by drawing attention to some issues that Mardin put forward regarding religion and ideology through the perspective of sociology of knowledge.

The methodological contribution of the sociology of knowledge is quite high in Mardin's analyzes on the history of thought. As a result of the inquiries made throughout the study, it has been revealed that Mardin's understanding of the sociology of knowledge has a perspective that can be roughly described as mixed. Because, within the scope of the sociology of knowledge, Mardin has a strong interest in the Weber-Mannheim school on the one hand, and the American school that developed as an alternative to this line on the other, and benefits from the scientific outputs of both schools in his studies. It is possible to read the flexibility of Mardin's perspective and the reflection of this flexibility in his texts through its relations with the Mannheimian sociology of knowledge. Although in his work titled *Jön Türklerin Siyasi*

Fikirleri, Mardin emphasizes the importance of Mannheim's understanding of the sociology of knowledge at every opportunity, he surprisingly comes to the conclusion in this work that Mannheim's framework does not provide a satisfactory framework for understanding the political thoughts of Ottoman society, politics and intellectuals.

Mardin argues that every period has an aspect that reveals itself in thoughts, thus he views the inner core of the social structure, non-structural beliefs, political ideologies and thoughts from a different perspective. While analyzing the history of Ottoman-Turkish society, his understanding of the sociology of knowledge, which he enriched with concepts such as society map, culture, cultural code, symbol, ideology, religion and utopia, increases the competence of his analyzes in this field. With the theoretical and methodological support of the discipline of sociology of knowledge, Mardin concludes that the problem of bias, which distracts societies from objectivity in the field of thoughts, is an out-of-control process. Thus, he questions the source of bias in knowledge about society and meets ideology research.

Mardin formulates the ideologies as intellectual works that emerge from the transformation of the modern world and the social and political changes behind this transformation. Mardin also draws attention to the unique political function of the phenomenon of religion, which he describes as a soft ideology over the distinction between hard ideology and soft ideology. Thus, religious studies, which are not even allowed to come to the door of the secular Turkish academy from the very beginning, make a strong entrance to the academy with the brave initiatives of Mardin and its original theoretical approach. Therefore, it can be said that Mardin has a pattern-breaking identity for the Turkish academic world, both in terms of theoretical and methodological terms and subject preferences. New and seminal analyzes about Mardin's studies may be possible by carrying out more scientific researches on theoretical disciplines with strong methodological backgrounds, such as the sociology of knowledge that he uses in his studies.

Keywords: History of Political Thought, Şerif Mardin, Sociology Of Knowledge, Ideology, Religion.

Kaynakça

- Arı, Y. (2019). Karl Mannheim'in Bilgi Sosyolojisi. *Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 1085-1191.
- Arlı, A. (2018). *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (4. b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bal, H. (2004). *Bilginin Felsefesi: Sosyolojik Boyutları*. Isparta: Fakülte Yayınları.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. (V. S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bostan, M. (2012). C. Wright Mills'in Sosyoloji Anlayışı. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Burke, P. (2004). *Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi* (2. b.). (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan, N. (2008). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. İçinde Taşkın Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (ss. 19-41). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Bir Yanlısamannın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*. (H. Arslan, & B. Balkız, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Kayal, K. (2008). Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular ya da Bazı Sorunlar. İçinde Taşkın Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (ss. 91-102). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Keyman, F. (2001). Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak. *Doğu Batı* (16), 9-29.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991a). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991b). *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992a). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992b). *Din ve İdeoloji* (5. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2005a). Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler. İçinde Reşat Kasaba, & Sibel Bozdoğan (Ed.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (3. b., ss. 54-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mardin, Ş. (2005b). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslami İstisnacılığı. *Doğu Batı* (31), 29-52.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908* (15. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2009). Sosyolojiden Tarihe Bakmak. İçinde Elisabath Özdalga (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji* (2. b., ss. 209-227). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (F. Unan vd., Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2006). *Komünist Parti Manifestosu* (3. b.). (L. Kavas, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (2. b.). (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (4. b.). (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi Kültürü*. (F. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.

Mills, C. W. (2005). *Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine*. (V. S. Öğütle, Der. ve Çev.). Ankara: Paragraf Yayınları.

Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tabiiyet*. (Ö. Küçük, Çev.). Hil Yayınları.

Okyayuz, M. (2002). Sunuş. İçinde Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya* (ss. 9-24). Ankara: Epos Yayınları.

Öğütle, V., & Bakız, B. (2016). Bilim Sosyolojisi Üzerine Bazı Tespitler ve Gündem Önerileri. İçinde Vefa Saygın Öğütle, & Bekir Balkız (Ed.), *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri, Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* (ss. 13-29). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Stark, W. (2010). *The Sociology of Knowledge*. New York: Routledge Press.

Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (2. b.). (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.